

POSEBAN IZVJEŠTAJ

O

PREVENCIJI UPOTREBE DUVANA I ALKOHOLA MEĐU DJECOM I MLADIMA

Doboj, decembar 2018. godine

SADRŽAJ:

I. UVOD	3
II. OVLAŠTENJA OMBUDSMANA ZA DJECU REPUBLIKE SRPSKE	3
III. MEĐUNARODNI I DOMAĆI PRAVNI OKVIR	4
III.1. UN Konvencija o pravima djeteta	4
III.2. Okvirna konvencija Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duvana (2003.)	5
III.3. Zakon o trgovini	5
III.4. Uredba o zabrani prodaje i upotrebe alkoholinih pića na javnim mjestima licima mlađim od 18 godina	6
III.5. Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina	6
III.6. Zakon o zabrani reklamiranja duvanskih proizvoda	7
III.7. Zakon o ugostiteljstvu	8
III.8. Zakon o zabrani pušenja na javnim mjestima	8
III.9. Zakon o javnom redu i miru	8
III.10. Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju	9
III.11. Zakon o srednjm obrazovanju i vaspitanju	9
III.12. Porodični zakon Republike Srpske	10
III.13. Krivični zakonik	11
III.14. Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece	12
III.15. Omladinska politika Republike Srpske	12
III.16. Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine	13
IV. PRISUTNOST POJAVE ALKOHOLA I DUVANA MEĐU DJECOM I MLADIM I UOČENI TRENDVI	14
IV.1. Istraživanje Ombudsmana za djecu Republike Srpske (2010.)	14
IV.2. Evropsko istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga među učenicima prvog razreda srednjih škola - Izvještaj o rezultatima istraživanja za Republiku Srpsku (2011.)	14
IV.3. Istraživanje potreba i stavova mladih u Republici Srpskoj (2015.)	16
IV.4. Kratki prikaz rezultata istraživanja u okviru projekta „Smanjenje faktora zdravstvenih rizika – dio B projekta (za Republiku Srpsku)“ (2018.)	16
IV.5. Dubinski intervju sa gospođom Mladenkom Milanović, dipl. psiholog – Centar za zaštitu mentalnog zdravlja Doboju – Primjer dobre prakse (juli 2018.)	18
IV.6. Okrugli sto	20
V. ULOGA RODITELJA I PORODICE U PREVENCIJI SPREČAVANJA KONZUMIRANJA ALKOHOLA I DUVANA DJECE I MLADIH	20
VI. ZAKLJUČAK	21
VII. PREPORUKE	22

I. UVOD

Istraživanja sprovedena o raširenosti konzumiranja duvana i alkohola među djecom i mladim u Republici Srpskoj poslednjih desetak godina pokazuju zabrinjavajuće rezultate. Postoji trend da se sve više povećava broj djece korisnika alkohola i duvana, da se starosna granica pomjera na sve mlađu djecu i da su i alkohol i duvan djeci lako dostupni. Takođe, rezultati istraživanja pokazuju da se samo razvojem pravnog okvira i interventim mjerama ne mogu postići kvalitetni rezultati bez efikasnih preventivnih mjera i aktivnosti koje treba da doprinesu kreiranju okruženja koje će biti podržavajuće u pozitivnim procesima odrastanja djece i mladih. Polazni stav Ombudsmana za djecu u izradi ovog posebnog izvjestaja je da se moraju pojačati preventivne aktivnosti i da se moraju uključiti svi akteri našeg društva, ali da je najveća obaveza i odgovornost na roditeljima i porodici. U tom kontekstu, Ombudsman za djecu podsjeća da zanemarivanje djece od strane roditelja uključuje i sve postupke kojima se podržava upotreba alkohola, ali i svako drugo nemarno postupanje, odnosno, propuštanje koje dovodi do ugrožavanja djetetovog zdravlja, fizičkog, mentalnog, duhovnog, moralnog i društvenog razvoja.

Porodica predstavlja osnovnu ćeliju društva i jednu od osnovnih karika razvoja društva uopšte. Bez adekvatne podrške porodice bilo koje mjere i aktivnosti u sprečavanju i/ili smanjenju izraženog trenda konzumiranja alkohola i duvana od strane djece i mladih ne mogu imati uspjeha.

II. OVLAŠTENJA OMBUDSMANA ZA DJECU REPUBLIKE SRPSKE

Nadležnosti Ombudsmana za djecu utvrđene su zakonom¹. U obavljanju poslova iz svoje nadležnosti Ombudsman za djecu postupa u okviru Ustava, zakona i drugih propisa i opštih akata, kao i međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava, rukovodeći se načelom pravičnosti i morala. Ombudsman za djecu:

- a) prati usklađenost zakona i drugih propisa u Republici Srpskoj koji se odnose na zaštitu prava djeteta s odredbama Ustava Republike Srpske, Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i drugih međunarodnih dokumenata koji se odnose na zaštitu prava i interesa djeteta;
- b) prati izvršavanje obaveza Republike Srpske koje proizilaze iz Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i drugih međunarodnih dokumentata koji se odnose na zaštitu prava i interesa djeteta;
- c) prati primjenu svih propisa koji se odnose na zaštitu prava i interesa djeteta;
- d) prati povrede prava i interesa djeteta;
- e) zalaže se za zaštitu i promociju prava i interesa djeteta;
- f) predlaže preduzimanje mjera za zaštitu i promociju prava, kao i za sprečavanje štetnih postupanja koja ugrožavaju prava i interese djeteta;

---

¹ Zakon o Ombudsmanu za djecu Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 103/08. i 70/12.

- g) obavještava javnost o stanju prava djeteta;
- h) obavlja druge poslove utvrđene Zakonom o Ombudsmanu za djecu Republike Srpske.

Ombudsman za djecu je ovlašten da Vladi, odnosno, Narodnoj skupštini podnese inicijativu za izmjenu ili dopunu zakona i drugih propisa i opštih akata. Takođe, Ombudsman za djecu je ovlašten i da organima državne uprave, organima, odnosno, službama jedinica lokalne samouprave, kao i drugim pravnim i fizičkim licima koja obavljaju poslove u vezi sa djetetom, predlaže preduzimanje mjera za sprečavanje štetnih postupanja koja ugrožavaju njihova prava i interese, da upozori na nepravilnosti, te da zahtijeva izvještaje o preduzetim mjerama.

III. MEĐUNARODNI I DOMAĆI PRAVNI OKVIR

III.1. UN Konvencija o pravima djeteta²

Član 2.

Države članice ove konvencije poštuju i osiguravaju prava sadržana u Konvenciji svakom djetetu pod njihovom jurisdikcijom, bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, imovno stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status djeteta ili njegovog roditelja ili zakonitog staratelja.

Član 3.

U svim aktivnostima koje se tiču djece od primarnog značaja su interesi djeteta bez obzira na to da li ih provode javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tijela.

Države članice se obavezuju da djetetu osiguraju takvu zaštitu i brigu koja je prijeko potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonitih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dijete i preduzimaju u tom cilju sve potrebne zakonodavne i administrativne mjere.

Države članice se staraju da institucije, službe i ustanove koje su odgovorne za brigu ili zaštitu djece budu u skladu sa standardima koje su utvrdili nadležni organi, posebno u oblasti sigurnosti i zdravlja, i broju i podobnosti osoblja, kao i stručnog nadzora.

Član. 24.

---

² Bosna i Hercegovina je notifikacijom o sukcesiji preuzela UN Konvenciju o pravima djeteta 23.11.1993. godine ("Službeni list RBiH", broj: 25/93.). UN Konvencija o pravima djeteta, dio je Aneksa I i pitanje njene primjene u Bosni i Hercegovini se različito tumačilo sve do stupanja na snagu odluke Ustavnog suda BiH, broj: U-9/0925, prema kojoj je Ustavni sud nadležan da u apelacionom postupku samostalno ispituje navodna kršenja prava iz međunarodnih sporazuma navedenih u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine.

Države članice priznaju pravo djeteta na najviši nivo zdravstvene i medicinske zaštite i na rehabilitaciju. Države članice će nastojati da ni jednom djetetu ne bude uskraćeno pravo na takvu zdravstvenu zaštitu.

Države članice će se zalagati za potpuno ostvarivanje ovog prava i posebno preduzimati odgovarajuće mjere za:

- *obezbjedenje neophodne pomoći i zdravstvene zaštite djeci,*
- *omogućavanje svim segmentima društva, posebno roditeljima i djeci da budu informisani i da im se pruži podrška u korištenju osnovnih znanja o zdravlju.*

III.2. Okvirna konvencija Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duvana (2003.)³

Bosna i Hercegovina je jula 2009. ratifikovala Okvirnu konvenciju Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duvana. Iako je na snazi tek od 2005. godine, ova Konvencija predstavlja značajno dostignuće u razvoju javnog zdravlja i jedan je od najbrže i najšire prihvaćenih sporazuma u historiji, sa više od 170 zemalja koje su ga usvojile. Konvencija počiva na dokazima, reafirmira pravo svih ljudi na najviši standard zdravlja i daje nove zakonske dimenzije za saradnju u kontroli duvana. U Preambuli Okvirne konvencije se potvrđuje da *“postoje jasni naučni dokazi da prenatalna izloženost duvanskom dimu ima štetne posljedice po zdravlje i razvoj djece”* i da su zemlje potpisnice *“duboko zabrinute zbog ogromnog porasta pušenja i drugih oblika uživanja duvana kod djece i omladine širom svijeta, a posebno pušenje u sve ranijem životnom dobu”*.

“Cilj ove Konvencije i njenih protokola jeste zaštititi sadašnje i buduće generacije od štetnih posljedica koje uživanje duvana i izloženost duvanskom dimu imaju po zdravlje, društvo, okolinu i ekonomiju, i to putem uspostavljanja okvira za integrirane mjere duvanske kontrole koje potpisnice primjenjuju na državnom, regionalnom i međunarodnom nivou, kako bi smanjile stalno i značajno prisustvo i utjecaj uživanja duvana i izloženosti duvanskom dimu.”⁴

III.3. Zakon o trgovini⁵

Zakon izričito zabranjuje trgovcima da prodaju alkoholna pića licima mlađim od 18 godina u prodajnim objektima i na prodajnim mjestima i utvrđuje obavezu da na vidnom mjestu u prodajnom objektu i na prodajnim mjestima istaknu natpis o zabrani prodaje alkoholnih pića licima mlađim od 18 godina. Trgovac je obavezan zatražiti od kupca odgovarajući dokument koji potvrđuje da je kupac stariji od 18 godina, izuzev ako je očigledno da je kupac stariji od 18 godina.⁶

³ “Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori”, broj: 4/09

⁴ Okvirna konvencija Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duvana, član 3.

⁵ “Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 6/07, 52/11, 67/13. i 106/15.

⁶ Zakon o trgovini, član 15a.

III.4. Uredba o zabrani prodaje i upotrebe alkoholnih pića na javnim mjestima licima mlađim od 18 godina⁷

Uredba o zabrani prodaje i upotrebe alkoholnih pića na javnim mjestima licima mlađim od 18 godina zabranjuje pravnim i fizičkim licima, ugostiteljskim i trgovinskim radnjama da prodaju i poklanjaju alkohol i alkoholna pića licima mlađim od 18 godina (član 3.), a maloljetna lica ne smiju konzumirati alkohol i alkoholna pića na javnim mjestima (član 4.).

“Sve obrazovno-vaspitne ustanove (osnovne i srednje škole, sportske organizacije, itd.) obavezne su staviti na vidno mjesto postere koji sadrže tekst, slike ili druge vizuelne grafikone koji ukazuju da je upotreba alkohola i alkoholnih pića licima mlađim od 18 godina zabranjena, i obilježje o štetnosti alkohola na zdravlje ljudi.”⁸

“Nadležne institucije su obavezne uključiti temu: “Rizici upotrebe alkohola” u svoje programe za osnovne i srednje škole, kako bi se na ovu temu držala predavanja i razgovaralo se najmanje jednom mjesečno u toku redovne nastave.”⁹

Nadzor nad sprovođenjem ove uredbe sprovode: tržišni i prosvjetni inspektor, komunalna policija i policija. Tržišni inspektor vrši nadzor nad sprovođenjem člana 3. ove Uredbe. Prosvjetni inspektor vrši nadzor nad sprovođenjem člana 6. ove Uredbe. Komunalni policajac i policajac vrše nadzor na svim javnim mjestima kao sastavni dio njihovih radnih zadataka.¹⁰

Uredba propisuje i novčane kazne u iznosu od 50 do 10000 KM u zavisnosti od vrste prekršaja i statusa izvršioca, a u slučaju da nadležni inspektor utvrdi da se alkohol i alkoholna pića prodaju ili poklanjaju protivno odredbama ove uredbe, donijeće rješenje o zatvaranju prodajnog objekta ili drugog prodajnog mjesta.¹¹

III.5. Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina¹²

Zakon zabranjuje prodaju i poklanjanje duvana i duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina (član 3.), a maloljetnim licima zabranjuje i konzumiranje duvana i duvanskih proizvoda (član 4). Analiza pokazuje da je ovaj Zakon usklađen sa Okvirnom konvencijom Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duvana.

Ovim Zakonom se u cilju provođenja preventivnih mjera i unapređenja zdravlja lica mlađih od 18 godina od štetnog djelovanja duvanskih proizvoda, utvrđuje sljedeće:

- zabrana upotrebe, prodaje i poklanjanja duvana i duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina i od strane lica mlađih od 18 godina;
- zabrana prodaje ili poklanjanja duvanskih proizvoda na određenim lokacijama;
- ostale zabrane u vezi sa prodajom duvanskih proizvoda i

⁷ “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 106/06.

⁸ Član 6. stav 1.

⁹ Član 6. stav 3.

¹⁰ Član 7. i 8.

¹¹ Član 9, 10. i 11.

¹² “Službeni glasnik RS”, broj: 46/04.

- obaveze obrazovnih ustanova u smislu ovog Zakona.¹³

“Sve obrazovno-vaspitne ustanove (osnovne, srednje škole, sportske organizacije, itd.) su obavezne staviti na vidno mjesto postere, koji sadrže tekst ili slike ili druge vizuelne grafikone koji ukazuju da je upotreba duvana i duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina zabranjena i obilježje o štetnosti duvana za zdravlje. Grafikoni moraju biti jasno vidljivi tako da bi djeca, učenici ili studenti u normalnim okolnostima vidjela bar jedan od njih najmanje jednom dnevno. Nadležne institucije su obavezne uključiti temu: “Rizici upotrebe duvana za zdravlje” u svoje programe za osnovne i srednje škole tako da se o ovoj temi predaje i razgovara najmanje jednom mjesečno u toku redovne nastave. Predavači, profesori, sportski treneri i ostalo osoblje koje, prema svojoj profesiji, radi sa maloljetnicima obavezni su prijaviti svako kršenje člana 3. i člana 4. ovlaštenom inspektor.”¹⁴

U skladu sa članom 14. nadzor nad provođenjem ovog Zakona vrše: sanitarni inspektori, tržišni inspektori, prosvjetni inspektori, komunalni policajci i policajci.

Zakon propisuje kazne za prekršaj koje su u iznosu od 5000 do 15000 KM za pravna lica i od 100 do 200 KM za fizička lica.¹⁵

U Republici Srpskoj je usvojen i Pravilnik o označavanju pakovanja duvanskih proizvoda¹⁶ koji je usklađen sa Direktivom 2001/37/EC Evropskog parlamenta i Savjeta Evrope od 5. juna 2001. godine o približavanju zakona, propisa i administrativnih odredbi država članica u pogledu proizvodnje, oglašavanja i prodaje duvanskih proizvoda.

III.6. Zakon o zabrani reklamiranja duvanskih proizvoda¹⁷

Zakon reguliše zabranu reklamiranja duvanskih proizvoda u cilju smanjenja upotrebe ovih proizvoda.

“Pod duvanom, u smislu ovog Zakona, podrazumijeva se biljka sorte duvana utvrđena Zakonom o duvanu, u smislu sirovog duvana, sušenog duvana i svih duvanskih proizvoda koji potiču od ovih biljaka. Pod duvanskim proizvodima, u smislu ovog Zakona, podrazumijevaju se: cigarete, cigare, cigarilos, duvan za pušenje, duvan za šmrkanje, duvan za sisanje, duvan za žvakanje i svi drugi proizvodi koji su duvanskog porijekla.

Reklamiranje, u smislu ovog Zakona, je svaki oblik komercijalne komunikacije sa ciljem direktnog ili indirektnog efekta davanja publiciteta ili drugog načina promovisanja duvanskih proizvoda. Ovo obuhvata i reklamiranje drugih proizvoda, osim duvana ako oni svojim izgledom ili namjenom podstiču upotrebu duvanskih proizvoda.

Reklamiranjem duvana i duvanskih proizvoda, u smislu ovog Zakona, smatra se i prikazivanje javnih ličnosti (političkih, kulturnih, sportskih, muzičkih i drugih) uživo, putem televizije,

¹³ Član 1.

¹⁴ Član 12.

¹⁵ Član 17, 18. i 19.

¹⁶ „Službeni glasnik RS“, broj 36/11.

¹⁷ „Službeni glasnik RS“, broj: 46/04, 74/04 i 96/05 i 92/09.

fotografija i drugih sredstava informisanja ako se u njihovoj pozadini ili blizini nalazi duvan i duvanski proizvodi.

*Sponzorsanje, u smislu ovog Zakona, je svaki oblik javnog ili privatnog novčanog doprinosa, bilo kojem pojedincu, događaju ili aktivnosti, sa ciljem direktne ili indirektno promocije duvanskih proizvoda.*¹⁸

*“Zabranjeno je reklamiranje duvana i duvanskih proizvoda: 1) u štampanim medijima, kao što su: novine, časopisi, knjige, kalendari i drugi štampani mediji 2) u radio emisijama 3) na televiziji i filmovima 4) kroz sponzorisane, uključujući kulturne, sportske i druge javne događaje 5) putem drugih medija i metoda koji se mogu koristiti u reklamne svrhe, kao što su reklamni panoi, svjetleće reklame, odjevni predmeti, pokloni, kuponi, popusti, takmičenja ili programi za kupce, kao i besplatno dijeljenje duvanskih proizvoda. Proizvođači duvanskih proizvoda su dužni staviti oznaku na svakom pakovanju svojih proizvoda «Zabranjeno reklamiranje ovog proizvoda».*¹⁹

Nadzor nad primjenom ovog Zakona vrši Sanitarna i Tržišna inspekcija Republike Srpske u skladu sa članom 6. ovog Zakona.

Način označavanja upozorenja na pakovanjima duvanskih proizvoda regulisan je Pravilnikom o označavanju pakovanja duvanskih proizvoda („Službeni glasnik RS, 125/11) koji je usklađen sa Direktivom 2001/37/ EK.

III.7. Zakon o ugostiteljstvu²⁰

Zakon o ugostiteljstvu zabranjuje ugostiteljskim objektima prodaju, upotrebu i posluživanje alkoholnih pića licima mlađim od 18 godina. Vlada na prijedlog Ministarstva trgovine i turizma uredbom propisuje način izvršenja mjera iz ovog Zakona. Zakon propisuje novčane kazne za prekršioce.

III.8. Zakon o zabrani pušenja na javnim mjestima²¹

Ovaj Zakon zabranjuje pušenje duvana i duvanskih proizvoda na javnim mjestima – izuzev u posebnim prostorijama sa oznakom da je zabranjen ulaz licima mlađim od 18 godina.

III.9. Zakon o javnom redu i miru²²

Zakon o javnom redu i miru utvrđuje prekršaj protiv interesa maloljetnika i drugih kategorija lica i to:

“Posluživanje alkoholom

Član 25.

---

¹⁸ Član 2.

¹⁹ Član 4.

²⁰ „Službeni glasnik RS“, broj: 15/10.

²¹ „Službeni glasnik RS“, broj 46/04.

²² „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 11/15.

(1) *Ko pri prometu alkoholnih pića koja se troše na licu mjesta daje alkoholna pića očigledno pijanom licu, maloljetniku, duševno bolesnom licu ili licu zaostalog duševnog razvoja, ili ko podstiče ova lica na uzimanje alkohola, kazniće se novčanom kaznom od 400 KM do 1.200 KM.*

(2) *Za prekršaj iz stava 1. ovog člana kazniće se privredno društvo i drugo pravno lice novčanom kaznom od 3.000 KM do 9.000 KM.*

(3) *Odgovorno lice u privrednom društvu i drugom pravnom licu, odnosno vlasnik ugostiteljskog objekta ili lice kome je povjereno vođenje ugostiteljskog objekta kazniće se za prekršaj iz stava 1. ovog člana novčanom kaznom od 500 KM do 1.300 KM.”*

“Član 27.

(1) *Roditelj, usvojlac, odnosno staralac maloljetnika koji je počinio prekršaj javnog reda i mira propisan ovim zakonom, ako je izvršenje prekršaja posljedica njihovog propuštanja dužne brige o maloljetniku, a u mogućnosti su da takav nadzor vrše, kazniće se novčanom kaznom od 400 KM do 1.200 KM.*

(2) *Za prekršaj javnog reda i mira koji maloljetnik počini u periodu od 23.00 časa do 6.00 časova, kazniće se roditelj, usvojlac, odnosno staralac maloljetnika novčanom kaznom od 500 KM do 1.500 KM.”*

III.10. Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju²³

Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju utvrđuje teže povrede radnih obaveza, odnosno, dužnosti i za nastavni kadar i drugo drugo stručno osoblje u osnovnim školama, ali i za učenike. Između ostalih, Zakon navodi kao težu povredu radnih obaveza *“dolazak na posao u alkoholisanom stanju ili pod uticajem opojnih sredstava, te korišćenje alkoholnih pića ili opojnih sredstava tokom radnog vremena“* za nastavnike i stručno osoblje, a težom povredom dužnosti učenika smatra se: *“upotreba ili podsticanje učenika na upotrebu duvana, alkohola ili narkotičkog sredstva”²⁴.*

Nastavnim planom i programom za osnovno obrazovanje i vaspitanje predviđeno je sticanje osnovnih znanja učnika o ishrani, zdravlju i zaštiti od bolesti, kao i o štetnostima alkohola, pušenja i droge u okviru Nastavnog programa za predmet Poznavanje prirode za peti razred.²⁵

III.11. Zakon o srednjm obrazovanju i vaspitanju²⁶

Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju navodi u članu 7. stav 2. da *“škola, roditelji, učenici, republički organi uprave i jedinice lokalne samouprave promovišu i sprovode programe zajedničkog i organizovanog djelovanja i saradnje u borbi protiv zlostavljanja i zloupotrebe djece i mladih, trgovine ljudima, borbi protiv droge, alkoholizma, pušenja i drugih toksikomanija, maloljetničke delinkvencije, vršnjačkog nasilja, te svih drugih pojava koje ugrožavaju zdravlje i život učenika”.*

²³ “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 44/17. i 31/18.

²⁴ Član 79. stav 1. tačka 5.

²⁵ “Službeni glasnik RS”, broj: 74/14.

²⁶ “Službeni glasnik RS”, broj: 41/18.

“Radi sprovođenja preventivnih mjera za unapređivanje i zaštitu zdravlja učenika od štetnog djelovanja alkohola i alkoholnih pića, škola treba na vidno mjesto da postavi obavještenje da učenicima nije dozvoljena prodaja i konzumiranje alkohola i alkoholnih pića u školi i školskom dvorištu.”²⁷

Kao i Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju i ovaj Zakon utvrđuje: *“dolazak na posao u alkoholisanom stanju ili pod uticajem opojnih sredstava, te korištenje alkoholnih pića ili opojnih sredstava tokom radnog vremena”*, kao težu povredu radnih obaveza radnika I stručnog osoblja škole²⁸, a *“podstrekavanje, pomaganje, davanje učeniku alkohola, duvana ili narkotičkog sredstva ili njihove upotrebe”*, kao težu povredu obaveza učenika²⁹.

III.12. Porodični zakon Republike Srpske³⁰

Član 2.

“(1) Porodica, u smislu ovog Zakona, je životna zajednica roditelja i djece i drugih srodnika.”

Član 3.

“Republika Srpska obezbjeđuje posebnu zaštitu porodici, majci i djetetu u skladu sa međunarodno priznatim ljudskim pravima i osnovnim slobodama.”

Član 13.

“(3) Svi organi, organizacije i fizička lica su dužni bez odlaganja obavijestiti organ starateljstva u pogledu djetetovih prava, naročito nasilju, zlostavljanju, polnim zloupotrebama i zlostavljanju djeteta.”

Član 81.

„(1) Roditelji imaju dužnost i pravo da štite svoju maloljetnu djecu i da se brinu o njihovom životu i zdravlju.“

Član 97.

„(1) Roditelji i ostali članovi porodice ne smiju dijete podvrgavati ponižavajućim postupcima, duševnom i tjelesnom kažnjavanju, odnosno zlostavljanju. Ako su roditelji, odnosno onaj roditelj kod kojeg dijete živi zlostavljali dijete, ili zanemarili brigu o djetetu, zanemarili vaspitanje djeteta ili je kod djeteta došlo do poremećaja u vaspitanju organ starateljstva može dijete oduzeti i povjeriti ga drugom roditelju, nekom drugom licu ili odgovarajućoj ustanovi ukoliko ne postoji sudska odluka o povjeravanju djeteta.

(2) Za vrijeme trajanja stalnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava organ starateljstva će savjetima i drugim odgovarajućim metodama socijalnog rada pomagati roditelje u vršenju roditeljskog prava, pozivati roditelje radi dogovora o vršenju roditeljskog prava, obilaziti roditelje i djecu, pozivati roditelje i djecu na redovne periodične sastanke u prostorijama organa starateljstva i slično.“

---

²⁷ Član 7. stav 3.

²⁸ Član 121. stav 1. tačka 6.

²⁹ Član 83. stav 2. tačka 5.

³⁰ "Službeni glasnik RS", broj: 54/02,41/08,63/14.

Član 106.

„(1) Roditelju koji zlostavlja dijete, zloupotrebljava roditeljsko pravo, ili je napustio dijete, zanemario brigu o djetetu i zanemario svoje roditeljske dužnosti sud će u vanparničnom postupku oduzeti roditeljsko pravo.

(2) Roditelj zloupotrebljava roditeljska prava i dužnosti³¹:

- 4. ako djetetu dozvoljava uživanje alkoholnih pića, droga ili drugih opojnih supstanci ili ga na to navodi,*
- 5. ako navodi dijete na bilo koji oblik društveno neprihvatljivog ponašanja,*
- 6. ako na bilo koji drugi način grubo krši prava djeteta.“*

Član 94.

„Organ starateljstva dužan je da preuzima potrebne mjere radi zaštite ličnih i imovinskih prava i interesa djeteta.“

Član 95.

Ako to interesi djece zahtijevaju, organ starateljstva će pružiti pomoć roditeljima u sređivanju njihovih socijalnih, materijalnih i ličnih prilika i odnosa ili ih uputiti u odgovarajuće savjetovalište.

Član 96.

„Ako opravdani interesi djece zahtijevaju, organ starateljstva može odrediti stalan nadzor nad vršenjem roditeljskog prava u pogledu pojedinog djeteta.

Član 99.

„(1) Mjeru pojačanog nadzora roditelja, usvojioca ili staraoca odrediće rješenjem organ starateljstva, ako su roditelji usvojilac, odnosno staralac propustili vršenje dužnog nadzora nad maloljetnikom, a u mogućnosti su da ovaj propust isprave i ovakav nadzor uspješno vrše.

(2) Organ starateljstva izricanjem mjere pojačanog nadzora obavezno će dati roditelju, usvojiocu ili staraocu potrebna uputstva i određene dužnosti u pogledu postupaka i mjera prema maloljetniku koji se tiču vaspitanja i popravljavanja njegovog ličnog statusa.“

Član 102.

„(1) Ako roditelji, usvojilac, odnosno staralac nisu u mogućnosti da vrše pojačan nadzor nad maloljetnikom, a ne postoje uslovi za izvođenje pojačanog nadzora maloljetnika u drugoj porodici, maloljetnik će se staviti pod pojačani nadzor organa starateljstva.“

III.13. Krivični zakonik³²

Krivični zakonik ne propisuje kao krivično djelo prodaju alkohola djeci, ali ostavlja mogućnost sankcije za roditelja, usvojioca ili staraoca djeteta koji grubim zanemarivanjem svoje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja zapusti dijete usled čega se isto odalo alkoholu ili drugim oblicima

---

³¹ Sud u vanparničnom postupku može oduzeti roditeljsko pravo ukoliko roditelj zloupotrebljava roditeljska prava i dužnosti. Postupak radi oduzimanja roditeljskog prava pokreće organ starateljstva, roditelj, odnosno usvojilac. Sud može roditeljsko pravo vratiti roditelju, ako prestane razlog zbog kojeg mu je to pravo oduzeto.

³² “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 64/17.

asocijalnog ponašanja i to kao kvalifikatornu okolnost za koje je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina³³.

III.14. Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece³⁴

„Zanemarivanje i nemarno postupanje predstavljaju slučajeve propuštanja da se djetetu obezbijede uslovi za pravilan razvoj u svim oblastima što dovodi do ugrožavanja djetetovog zdravlja, fizičkog, mentalnog, duhovnog, moralnog i društvenog razvoja. Zanemarivanje je nebriga roditelja, usvojioca ili staraoca, odnosno druge osobe koja je preuzela odgovornost ili obavezu da njeguje dijete ili ustanove i službe, da obezbijede potrebne uslove za razvoj djeteta, a koji se odnose na zdravlje djeteta, obrazovanje, emocionalni razvoj, ishranu, smještaj i bezbjedne životne uslove u okviru razumno raspoloživih sredstava, a što za posljedicu ima, ili može imati, povredu i ugrožavanje zdravlja djeteta ili njegovog fizičkog, mentalnog, duhovnog, moralnog i socijalnog razvoja. Zanemarivanje djeteta je i propust u obavljanju potrebnog nadzora i zaštite djeteta od opasnosti i povređivanja u mjeri u kojoj je to izvodljivo. Zanemarivanje djeteta uključuje odbijanje ili kašnjenje u traženju zdravstvene zaštite, neadekvatan nadzor, izbacivanje iz kuće ili odbijanje dopuštanja povratka djeteta. Takođe, zanemarivanje uključuje i sve postupke kojima se izbjegava upis djece u školu ili podržava djetetovo izostajanje iz škole, upotreba alkohola, prosjačenje i sl.“

III.15. Omladinska politika Republike Srpske³⁵

Narodna skupština Republike Srpske je na svojoj trinaestoj sjednici koja je održana 13. i 14. jula 2016. godine je usvojila treću Omladinsku politiku Republike Srpske za period 2016.-2020. godine, koja predstavlja strategiju koja obezbjeđuje sistematsko unapređivanje stanja većeg broja oblasti koje su područja interesovanja mladih. Ministarstvo porodice omladine i sporta, koje je nadležno za pitanja mladih, a prije svega, za njihovo organizovanje i stvaranje pretpostavki za rješavanje pitanja značajnih za mlade, ima koordinacionu ulogu u procesu realizacije mjera iz ovog dokumenta.

Jedan od pet strateških ciljeva je: Razvoj zdravih stilova života kod mladih³⁶, te se navodi sljedeće:

„Uzimajući u obzir prikupljene i obrađene informacije, sprovedene analize, identifikovane potrebe i probleme, Omladinska politika oblast razvoja zdravih životnih stilova sagledava kroz sljedeće tri tematske cjeline:

---

³³ Član 187.

³⁴ Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece potpisan je 20. novembra 2012. godine od strane: Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Ministarstvo porodice, omladine i sporta Republike Srpske, Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske i Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske.

³⁵ “Službeni glasnik RS”, broj: 62/16.

³⁶ Strateški cilj 3.

- *Zdravlje mladih – obuhvata pitanja pravilne i zdrave ishrane, konzumiranja cigareta, alkohola i zloupotrebe opojnih droga, seksualnog i reproduktivnog zdravlja, mentalnog zdravlja, emocionalnog zdravlja, ekološke svijesti, higijene;*
- *Fizička aktivnost mladih – obuhvata pitanja dostupnosti sportskih i terena za rekreaciju, dostupnosti sportskih i rekreativnih sadržaja, kako za omladinsku populaciju, tako i za specifične grupe mladih kao što su školska populacija, studentska, te populacija mladih osoba sa invaliditetom;*
- *Bezbjednost mladih – obuhvata pitanja raznih bezbjednosnih izazova, prijetnji i rizika za mlade, pitanja mladih koji su izloženi nekim od negativnih pojava u društvu ili su, pak, počinioci istih, pitanja očuvanja životne sredine i održivog životnog okruženja.“*

Kao mjera za ovaj strateski cilj utvrđuje se: „*Podizanje svijesti mladih o štetnosti konzumiranja alkohola, cigareta, ali i zloupotrebi opojnih droga,*“ (Mjera navedena pod 3.1.3). Strategija utvrđuje i nosioce i partnere zadužene za ove mjere.

III.16. Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine³⁷

Unutar Akcionog plana za djecu BiH (2015.-2018.) postoji mjera za podršku razvoju preventivnih programa koji će omogućiti adolescentima, da u slobodnom vremenu usvajaju vještine potrebne za izbor zdravog ponašanja, te za promociju zdravih navika u lokalnim zajednicama kroz kreativne, sportske, umjetničke, kulturne i druge aktivnosti. Akcioni plan za djecu ističe da je potrebno intenzivirati i nastaviti provoditi mjere usmjerene na zaštitu djece od zloupotrebe opojnih droga, duvana i alkohola, kao posebni oblici zaštite djece. Kao jednu od mjera za unapređenje zdravlja adolescenata, Akcioni plan predviđa pokretanje inicijative radi sistemskog prikupljanja podataka o potrošnji alkohola, duvana i droge među adolescentima, te preduzimanja potrebnih mjera za efikasno provođenje zabrane prodaje takvih proizvoda djeci i razmatranja zabrane svih oblika reklama koje promovišu alkohol i duvanske proizvode u medijima ili putem informacija kojima obično imaju pristup i djeca. Akcioni plan je predvidio Ministarstvo civilnih poslova kao koordinatora ove aktivnosti, a Ministarstva zdravlja entiteta i kantona i nadležni odjel BD-a, medije, inspekcije, nadležne MUP-a, RAK, kao institucije uključene za sprovođenje sa rokom 2015/2016. godina.

---

³⁷ Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, na 9. sjednici održanoj 2. juna 2015. godine, donijelo je Odluku o usvajanju Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine 2015.–2018. godine.

IV. PRISUTNOST POJAVE ALKOHOLA I DUVANA MEĐU DJECOM I MLADIM I UOČENI TRENDOVI

IV.1. Istraživanje Ombudsmana za djecu Republike Srpske (2010.)

Ombudsman za djecu Republike Srpske je 2010. godine sačinio Poseban izvještaj o prisutnosti pojave alkohola među djecom. U svrhu izrade tog izvještaja sprovedeno je istraživanje među učenicima trećih razreda iz 25 srednjih škola sa teritorije Republike Srpske u školskoj 2009/2010. godini. U istraživanju je učestvovalo 689 učenika. Od ukupnog broja učenika u navedenom istraživanju je učestvovao 292 učenika i 397 učenica.

Rezultati istraživanja su pokazali da 78% anketiranih učenika konzumira alkohol od kojih 87% dječaka i 72% djevojčica. Čak 20% ispitanih je prvi put konzumiralo alkohol u devetoj godini života. 12% ispitanih učenika su prvi put konzumirali alkohol u desetoj godini. Među ispitanicama prvo konzumiranje alkohola u najvećem procentu je bilo u periodu od 13-16 godine života. Alkohol je najvećem procentu anketiranih učenika (45%) ponuđen od strane vršnjaka, u nešto manjem procentu su sami došli do alkohola, dok je 25% ispitanih prvi put ponuđeno alkoholom od strane roditelja i drugih odraslih lica. Istraživanje pokazuje da mladi najčešće nabavljaju i konzumiraju alkohol u kafićima (56%), zatim u trgovinama (23%), u klubovima (16%), a 5% ispitanika alkohol nabavlja kod kuće. Od ukupnog broja anketiranih učenika, 66% nisu imali problema da kupe alkohol, a 34% učenika su zbog svojih godina imali problem da nabave alkohol. Najveći procenat učenika, njih (33%) smatra da je najbolje rješenje za zabranu alkohola licima mlađim od 18 godina da se uvedu sankcije za kafiće, a 30% ispitanih da je neophodna edukacija mladih u ovoj oblasti. Kao najbolje rješenje za zabranu alkohola djeci 24% učenika predlaže sankcije za djecu koja koriste alkohol, a 12% njih predlaže i sankcije za roditelje.

IV.2. Evropsko istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga među učenicima prvog razreda srednjih škola - Izvještaj o rezultatima istraživanja za Republiku Srpsku (2011.)

Evropsko istraživanje o alkoholu i ostalim drogama u školama³⁸ su provedena u oba entiteta u Bosni i Hercegovini po prvi put u 2008. godini. Istraživanje je ponovljeno u Republici Srpskoj u proljeće 2011. godine, a u Federaciji BiH u novembru 2011. godine. Naime, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske u saradnji sa JZU Institutom za javno zdravstvo je pokrenulo inicijativu za uključivanje Republike Srpske u ESPAD projekat krajem 2008. godine. Sprovedenje navedenog istraživanja tj. uključivanje u ESPAD istraživačku mrežu, je stvorilo osnovu za usklađivanje prikupljanja podatka u oblasti populacionih istraživanja sa preporukama EMCDDA³⁹ i ključnim poljem djelovanja Strategije nadzora nad opojnim drogama i suzbijanja zloupotrebe opojnih droga u Republici Srpskoj. Akcionim planom za realizaciju strategije

---

³⁸ The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs

³⁹ European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction

nadzora nad opojnim drogama i suzbijanja zloupotrebe opojnih droga u Republici Srpskoj (za period od 2010.-2012.) predviđeno je sprovođenje istraživanja o upotrebi duvana, droge i alkohola (ESPAD) kao jedne od predviđenih aktivnosti u cilju uspostavljanja integrisanog informacionog sistema i instrumenata za adekvatan monitoring zloupotrebe opojnih droga.⁴⁰

Opšti cilj istraživanja je utvrditi rizične forme ponašanja mladih, tačnije, utvrditi zastupljenost upotrebe duvana, droga i alkohola među djecom 15 godina starosti (prvi razred srednje škole), kao i stepen zastupljenosti rizičnog ponašanja u njihovom neposrednom okruženju (braća/sestre, prijatelji).

Istraživanjem su obuhvaćena odjeljenja prvih razreda srednjih škola na teritoriji Republike Srpske. Obuhvaćene su škole različitog usmjerenja tj. gimnazija, stručne četvorogodišnje, stručne usmjerene trogodišnje škole, ukupno 162 odjeljenja i 3132 učenika. Ispitivanjem je obuhvaćeno 44% dječaka i 56% djevojčica.

- Izvod iz podataka Izvještaja o rezultatima istraživanja za Republiku Srpsku:

“Preko polovine učenika navodi da im je vrlo lako i prilično lako doći do cigareta ukoliko bi to poželjeli, dok 12,4% navodi da im je nemoguće, a 4,6% da im je vrlo teško doći do cigareta ukoliko to požele. Cigarete je bar jednom u životu probalo 37,9% učenika, značajno više dječaka (42,2%) u poređenju sa djevojčicama (34,6%) ($\chi^2=18.907$, $p=.000$). Tokom mjeseca koji je prethodio istraživanju (tokom proteklih 30 dana) cigarete je pušilo 14,5% učenika, podjednak broj dječaka (15,8%) i djevojčica (13,6%). Ukoliko posmatramo starosnu granicu pušenja cigareta među učenicima koji su konzumirali iste, možemo uočiti da je nešto veći procenat učenika (53,8%) popušio svoju prvu cigaretu sa 13 godina i manje, dok je 75,2% učenika počelo svakodnevno da puši sa 14 godina i više.”

“Blizu 90% učenika je navelo da su pili alkohol, bar jednom, tokom života, dok je 74,7% učenika pilo alkohol u godini koja je prethodila istraživanju. Blizu polovine učenika (47,2%) je konzumiralo alkohol u mjesecu koji je prethodio istraživanju (u proteklih 30 dana). U poređenju sa ostalim kategorijama školskog uspjeha, najmanji procenat učenika sa odličnim (67,6%) i dovoljnim (67,4%) uspjehom su pili alkohol u godini koja je prethodila istraživanju. U mjesecu koji je prethodio istraživanju, učenici koji su pili alkoholna pića, najčešće su konzumirali pivo i vino, dok je oko jedne trećine mladih konzumiralo žestoka alkoholna pića. Konzumiranje piva i žestokih alkoholnih pića je znatno više zastupljeno među dječacima, nego djevojčicama. Oko 40% mladih je bilo pod jakim uticajem alkohola, bar jednom u životu. Blizu jedne trećine mladih je bilo pod jakim uticajem alkohola u godini koja je prethodila istraživanju (proteklih 12 mjeseci). U poređenju sa prosjekom Republike Srpske, statistički značajno veći procenat mladih je bio pod jakim uticajem alkohola u području Doboja (34,0%) i Banja Luke (29,5%). Najveći procenat mladih, oko 60%, su prvi put popili pivo i vino sa 13 godina i/ili manje, dok je nešto manji procenat mladih tj. 41,3% pilo žestoka alkoholna pića sa 13 godina i/ili manje. Oko jedne trećine mladih navodi da su se prvi put napili sa 13 godina i manje, tj. najveći procenat je prvi put bio pod jakim uticajem alkohola sa 14 i više godina.”

⁴⁰ U saradnji sa ESPAD (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) i EMCDDA (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction) JZU Institut za javno zdravstvo RS izdao je publikaciju 2011. godine pod nazivom: „Evropsko istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga među učenicima prvog razreda srednjih škola - Izvještaj o rezultatima istraživanja za Republiku Srpsku“.

IV.3. Istraživanje potreba i stavova mladih u Republici Srpskoj (2015.)⁴¹

Rezultati „Istraživanja potreba i stavova mladih u Republici Srpskoj“ u 2015. godini, koji su relevantni za oblast – Zdravi stilovi života mladih pokazuju da skoro 37% anketiranih mladih priznaje da koristi duvan. Djelimično više gradske omladine konzumira cigarete, dok su učenici i studenti većinski konzumenti. Oko 35% anketiranih mladih ljudi koristi alkohol. Više se konzumira kod gradske omladine, a studenti i učenici su glavni mladi konzumenti.

IV.4. Kratki prikaz rezultata istraživanja u okviru projekta „Smanjenje faktora zdravstvenih rizika – dio B projekta (za Republiku Srpsku)“ (2018.)

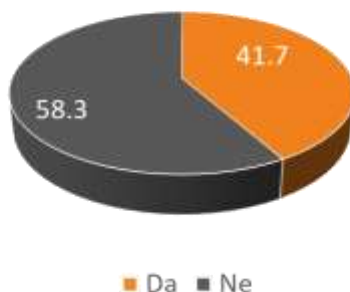
Početno istraživanje je sprovedela konsultantska kuća SeConS - grupa za razvojnu inicijativu iz Beograda tokom aprila i maja 2018 na području gradova Doboju i Zvornik. Istraživanje koje je sprovedeno u Doboju obuhvatilo je učenike od četvrtog razreda osnovne do kraja srednje škole (ukupno 971 učenik), s ciljem da ispita navike i stavove u vezi sa četiri zdravstvena rizika: korištenje duvana, konzumiranje alkohola, nezdrava ishrana i slaba fizička aktivnost. Istraživanjem su obuhvaćeni i zaposleni u obrazovnim (237) i zdravstvenim institucijama (213).

Konsumiranje duvana

Učenici

Kad je o korištenju duvana riječ, 20% učenika starijih razreda osnovnih škola, i srednjih škola u Doboju povremeno puši, a 31% od tog broja puši više od 11 cigareta dnevno. Nešto manje od polovine učenika (46%) koji puše smatraju da pušenje ne šteti njihovom zdravlju. Učenici ne nailaze na problem kada žele da kupe duvan, jer je samo 14% učenika izjavilo da je prodavac odbio da im proda duvan u poslednjih mjesec dana. Učenici su mišljenja da treba zabraniti pušenje na zatvorenim mestima, sa tom tvrdnjom se slaže čak 73% učenika.

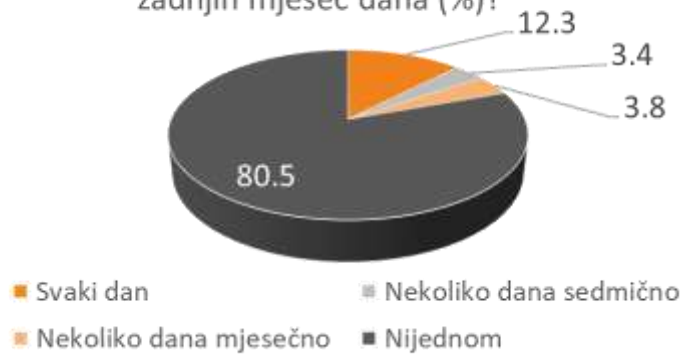
Da li si ikad probao/la da pušiš, makar jedan ili dva dima (%)?

⁴¹ Preuzeto iz Omladinske politike Republike Srpske za period 2016.-2020. godine.

Koliko si često pušio/la cigarete/duvan u
zadnjih mjesec dana (%)?

Od 19,5% učenika koji makar povremeno koriste duvan, njih 31% puši 11 cigareta i više, 2-10 cigareta puši 36% učenika, jednu cigaretu i manje puši 33% učenika.

Zaposleni u zdravstvenim i obrazovnim ustanovama

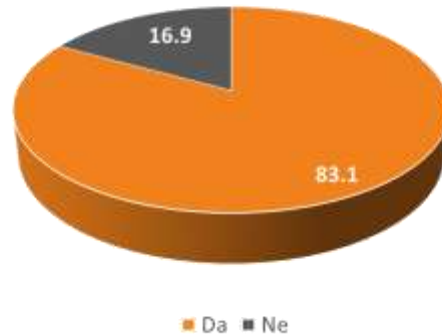
Zaposleni u zdravstvenim institucijama (26%) nešto više konzumiraju duvan u poređenju sa obrazovnim radnicima (16%). Preko 2/3 zaposlenih u obrazovnim institucijama misle da ljudi koji povremeno puše štete zdravlju, s druge strane to mišljenje dijeli 57% ispitanika koji rade u zdravstvenim ustanovama. Velika većina zaposlenih su pristalice zabrane pušenja na zatvorenim javnim mestima (84% zaposlenih u obrazovanju i 82% zaposlenih u zdravstvu). Iznenaduje podatak da čak 33% zaposlenih u zdravstvenim ustanovama nema ništa protiv reklamiranja cigareta, a 16% zaposlenih u obrazovnim ustanovama. Kada se govori o aktivnom učestovanju kampanjama i jedna i druga grupa ispitanika izražava najveću spremnost za učestvovanje kroz potpisivanje peticije, pa tako kada se govori o kampanjama protiv dosljedne primjene zabrane pušenja na zatvorenim javnim mestima, 47% zaposlenih u zdravstvu i 55% zaposlenih u obrazovanju spremno je da potpiše peticiju. Nešto manju spremnost za učestvovanje kroz potpisivanje peticije u kampanji koja bi se bavila zabranom pušenja na otvorenim javnim mestima pokazuju zaposleni u zdravstvu, njih 38% spremno da potpiše peticiju, dok kod zaposlenih u obrazovanju taj broj je 54%.

Konzumiranje alkohola

Učenici

Čak 83% učenika starijih razreda osnovnih škola i srednjih škola u Doboju probalo je alkohol, 64% pije povremeno, a 5% alkohol konzumira svakodnevno. Alkohol u Doboju dostupan je maloljetnicima – učenici ga najčešće kupuju u kafićima i klubovima (59%), a u prodavnicama (36%). Čak 81,4% njih kaže da je do alkohola lako doći, a svega 11% da je neko odbio da im proda alkohol.

Da li si ikad probao/la alkohol, makar jednu čašicu (%)?

Zabrinjavajuće je što skoro 42% roditelja odobrava djeci konzumiranje alkohola, pa trećina njih najčešće pije na porodičnim okupljanjima, a 1/4 kaže da pije kod kuće. Oko 1/3 učenika je imala prilike da se u školi edukuje o štetnosti alkohola.

Zaposleni u zdravstvenim i obrazovnim ustanovama

Gotovo 2/3 zaposlenih u obrazovanju kaže da je imala prilike bar ponekad da svojim učenicima govori o štetnosti alkohola. Nažalost za razliku od njih zaposleni u zdravstvu su to činili rjeđe oko 1/2. Iznenađujuće je da čak 37% zaposlenih u zdravstvu se ne protivi reklamiranju alkoholnih pića, u obrazovanju je manjih broj ispitanika koji se ne zalažu za zabranu (23%).

IV.5. Dubinski intervju sa gospođom Mladenkom Milanović, dipl. psiholog – Centar za zaštitu mentalnog zdravlja Doboj – Primjer dobre prakse (juli 2018.)

Govoreći o prevenciji bolesti zavisnosti iz iskustva Centra za zaštitu mentalnog zdravlja Doboj gospođa Mladenka Milanović ističe:

„Promocija mentalnog zdravlja i prevencija bolesti je jedan od najvažnijih zadataka Centra za zaštitu mentalnog zdravlja (CZMZ). Kao što i sam naziv kaže, Centri za zaštitu mentalnog zdravlja se bave mentalnim zdravljem našeg stanovništva, a ne smo bolešću. Cilj preventivnog rada nam je upravo poboljšati javno i mentalno zdravlje stanovništva preduzimanjem niza preventivnih aktivnosti. Svake godine u CZMZ Doboj se planiraju preventivno-promotivne aktivnosti koje su u skladu sa potrebama stanovništva. Oko 30-40% usluga je promotivno-preventivne prirode. U sklopu plana promocije i prevencije CZMZ se bavi i prevencijom bolesti zavisnosti. Prevencija zauzima primarno mjesto u borbi protiv narkomanije i drugih oblika zavisnosti. Bolesti zavisnosti (alkoholizam, narkomanija, pušenje, kocka, zavisnost o novim medijima, internet, mobilni telefoni, kompjuterske igrice, itd.) su problem koji je prisutan bez obzira na pol, uzrast, socijani status i druga slična obilježja. Danas je evidentno da je to problem koji pogađa sve mlađu populaciju. U CZMZ Doboj ukupno je u poslednjih trinaest godina registrovano 218 osoba koje su koristile jednu ili više psihoaktivnih supstanci. Od ukupnog broja registrovanih zavisnika 70% čine opijatski zavisnici, 30% su politoksikomani. U odnosu na prošlu godinu uočeno je da se pomjera starosna granica na mlađu populaciju kada se govori o prvom uzimanju supstance, ali i kada se govori o razvoju zavisnosti i početku liječenja. Od početka rada

sa zavisnicima o alkoholizmu u CZMZ Doboju je registrovao ukupno 4000 zavisnika od alkohola. Uočeno je da postoji i viši procenat komorbiditeta sa jednim ili više psihijatrijskih poremećaja. Takođe je u visokom procentu registrovanih zavisnika prisutna disfunkcionalnost prodičnih odnosa, a poslije ratni traumatizam. Prethodno navedene činjenice govore u prilog važnosti provođenja prevencije i da preventivne aktivnosti treba organizovati tako da obuhvate djecu u već nižim razredima osnovne škole. Ako posmatramo uzroke poremećaja, onda aktivnosti prevencije svakako treba da budu usmjerene i na porodicu, školu i cjelokupno društvo. Ovo je problem u koji treba da budu uključeni svi segmenti društva: roditelji, učenici, škola, zakonodavstvo, policija, zdravstvo, itd. Primarna prevencija obuhvata aktivnosti koje se provode kako bi se spriječila pojava uslova koji za rezultat imaju bolesti, rizična ponašanja ili socijalne probleme. Možemo reći da se primarna prevencija odnosi na ispitivanje postavki uslova i uzroka patoloških fenomena s ciljem da se spriječi njihovo nastajanje. Prevencija bolesti zavisnosti se temelji na: edukaciji i aktivnostima zajednice. Edukacija podrazumijeva javnu i selektivnu edukaciju. Javna edukacija je provodi kroz informisanje i podizanje javne svijesti društva o štetnosti psihoaktivnih supstanci. S druge strane, selektivna edukacija obuhvata aktivnosti usmjerene na tačno određenu populaciju kao što su: učenici, studenti, roditelji, osoblje obrazovnih ustanova, rizične grupe građana, itd. U skladu sa prethodno opisanim, CZMZ Doboju u saradnji sa osnovnim školama u Doboju (OŠ „Sveti Sava“ i OŠ „Dositej Obradović“), organizovali su prevenciju bolesti zavisnosti. Organizovane su edukacije i radionice koje su za cilj imale prevenciju bolesti zavisnosti. Tema edukacije je bila: „Zablude o alkoholu, drogama i pušenju“. Radionice su temeljene na interaktivnom radu koji je podrazumijevao i angažman samih učenika, a ne samo pasivno slušanje. Ciljna grupa sa kojima su se provodile edukacije i radionice su učenici 4,5,6,7, 8. i 9. razreda. Preventivne aktivnosti su se provodile na časovima odjeljske zajednice i časovima biologije. U radionicama je učestvovalo oko 870 učenika. Sa roditeljima su rađene radionice na temu: „O stilovima roditeljstva“. Obilježavanjem različitih međunarodnih dana (Međunarodni dan mentalnog zdravlja, Međunarodni dan borbe protiv alkoholizma, Međunarodni dan borbe protiv droge, Međunarodni dan borbe protiv suicida, Međunarodni dan porodice, Međunarodni dan tolerancije i brojne druge) i održavanjem javnih manifestacija se radi na promociji mentalnog zdravlja i zdravih stilova života. CZMZ Doboju zajedno sa OŠ „Dositej Obradović“ u Doboju organizovao je Javnu manifestaciju na temu: „Zablude o alkoholu, drogama i pušenju“. Organizovane su i sportske igre. Glavni cilj je bio da se obilježi Međunarodni dan borbe protiv droge i da se na takav način utiče na podizanje javne svijesti društva o važnosti prevencije bolesti zavisnosti i da poruka bude jasna da su alkohol, droga i pušenje štetni po zdravlje i da imaju loše posljedice kako na pojedinca, tako i na cjelokupno društvo. U preventivnoj aktivnosti učestvovalo je 33 učenika.

CZMZ Doboju posebnu pažnju posvećuje problemu alkoholizma. Ove godine organizovan je tradicionalni, deseti okrugli sto na temu iz ove oblasti. Dosadašnje teme su bile: „Problem i posljedice alkoholizma“, „Alkohol i nasilje“, „Alkohol i mladi“, „Znate li kada je previše?“, „Kome zvoni za uzbunu?“, „Liječenje alkoholizma u CZMZ Doboju“, „Alkohol i ponašanja mladih“, „Alkoholizam i trauma“, „Alkoholizam bolest ili loša navika“. Cilj ovogodišnjeg okruglog stola je bio da se istakne značaj primarne prevencije i važnosti multisektorske saradnje u prevenciji bolesti zavisnosti s posebnim akcentom na prevenciji alkoholizma kod mladih, pod sloganom: „Alkohol nije zabava“.

S obzirom da je prevencija sistematičan, kontinuiran proces u kojem multisektorska saradnja igra veliku ulogu, CZMZ Doboju saraduje sa brojnim vladinim i nevladinim organizacijama na nivou lokalne zajednice i čitave BiH. U saradnji sa Udruženjem za prevenciju zavisnosti „NARKO NE“ iz Sarajeva pojedini članovi tima su prošli edukaciju u Austriji za rad na širenju i umrežavanju za razvoj prevencije zavisnosti u BiH.“

„U CZMZ Doboju je u poslednjih 13 godina registrovano 240 osoba koje su koristile jednu ili više psihoaktivnih supstanci... Takođe, u visokom procentu registrovanih zavisnika prisutna je disfunkcionalnost porodičnih odnosa i poslije ratni traumatizam. U aktivnom liječenju nalazi se trenutno 56 opijatskih zavisnika (55 muškaraca i jedna žena), od kojih su 35 pacijenata u Doboju, 9 pacijenata u Derventi i 12 pacijenata u Tesliću. Osam pacijenata u redovnom tretmanu je zaposleno. Većina je u višegodišnjoj stabilnoj apstinenciji što rezultira manjoj stopi kriminaliteta, boljoj kontroli seksualno prenosivih zaraznih bolesti i infektivnih bolesti (Hepatitis B, C i HIV)... Od početka rada sa zavisnicima o alkoholu CZMZ u Doboju registrovano je ukupno 435 zavisnika od alkohola, što je za 35 korisnika više u odnosu na isti period prošle godine.“⁴²

IV.6. Okrugli sto

U organizaciji Ombudsmana za djecu, u Doboju je 11. decembra 2018. godine održan okrugli sto na temu „Prevencija upotrebe duvana i alkohola među djecom i omladinom“. U diskusiji su učestvovali predstavnici Ministarstva porodice, omladine i sporta, PU Doboju, republičkih i gradskih inspekcija, predstavnici centra za socijalni rad, srednjih škola iz Doboja, Savjeta učenika Medicinske škole, Centra za zaštitu mentalnog zdravlja i Doma zdravlja Doboju. Učesnici su iznijeli svoja iskustva i prijedloge od kojih se većina odnosila na potrebu osnaživanja i rada sa roditeljima i djecom još od najranije dobi u cilju prevencije konzumiranja alkohola i razvoja bolesti zavisnosti. Istaknuta je potreba da se u nastavni plan i program kao poseban predmet uvrsti „zdravstveno vaspitanje i zdravi stilovi života“, jer je praksa pokazala da razmatranje ovih tema tokom časova odjeljenskih zajednica nije dovoljno. Naglašena je neophodnost pojačanog nadzora i kontrole od strane nadležnih inspekcija u cilju smanjenja dostupnosti duvana i alkohola maloljetnim licima.

V. ULOGA RODITELJA I PORODICE U PREVENCIJI SPREČAVANJA KONZUMIRANJA ALKOHOLA I DUVANA DJECE I MLADIH

Istraživanja pokazuju da su alkohol i cigarete prva sredstva ovisnosti sa kojima djeca dolaze u kontakt. Konzumiranje alkohola i duvana i posljedice na zdravlje su predmet brojnih studija upravo zbog štetnih uticaja na ljudsko zdravlje. Nesporno je da za djecu ne postoji sigurna doza niti alkohola, niti duvana. Krucijalno za konzumiranje alkohola i duvana među djecom je velika štetnost po njihovo zdravlje. Govoreći npr. o uticaju alkohola na dječije zdravlje, stručnjaci ističu da se ne smije zaboraviti da je dječiji mozak znatno osjetljiviji na oštećenja koja nastaju kao

---

⁴² Preuzeto iz Informacije CZMZ Doboju o stanju bolesti zavisnosti na području grada Doboja koja je upućena Gradu Doboju 21.05.2018. godine.

posljedica konzumiranja alkohola. Konzumiranje alkohola dovodi do oštećenja nervnih stanica, što prouzrokuje otežano učenje i zaboravnost, smetnje pamćenja i smanjene sposobnosti logičkog razmišljanja. Veoma su česte pojave depresije, agresivnosti i druge psihičke smetnje. Istraživanja pokazuju da mladi koji konzumiraju alkohol su češće izvršioi nasilja, češće stradavaju u saobraćajnim nesrećama, izloženiji polno prenosivim bolestima i, u zadnje vrijeme naročito, češće posežu za raznim psihotropnim supstancama.

Istraživanja pokazuju da je u visokom procentu registrovanih odraslih zavisnika prisutna disfunkcionalnost porodičnih odnosa, što otvara pitanje uticaja ponašanja roditelja i sveukupnih porodničnih odnosa na djecu i njihovo odrastanje. Roditelji prenose svoj model ponašanja na djecu. Djeca od roditelja uče o vrijednostima i društva i pojedinca kroz stavove i ponašanje svojih roditelja. Pozitivan primjer ponašanja roditelja u svakodnevnom životu i svakodnevnim situacijama je veoma bitan za odrastanje djeteta. Lični primjer roditelja o konzumiranju alkohola i duvana, otvoren i prijateljski razgovor sa djecom o ovom problemu i jasno postavljena i usaglašena pravila oba roditelja su osnova prevencije i osnovni preduslov za uspjeh mjera i aktivnosti svih ostalih subjekata zaštite djece. Veoma je važno da roditelj aktivno učestvuje u životu svoje djece, da zna gdje, kako i s kim dijete provodi svoje slobodno vrijeme i jednostavno da zna šta se djetetu događa kada je izvan kuće. Škole i šira javnost mogu organizovati veoma kvalitetne programe edukacije o ovom problemu, ali bez pozitivne porodične podloge i pune podrške roditelja uspjeh se ne može očekivati. Konzumiranje alkohola i duvana kod djece je problem u čije rješavanje treba da budu uključeni svi segmenti društva (zakonodavstvo, vaspitno-obrazovne ustanove, centri/sluzbe za socijalni rad, jedinice lokalne samouprave, zdravstvo, policija, ...), ali roditelji i porodica su na prvom mjestu.

VI. ZAKLJUČAK

Potrebno je istaći, da u Republici Srpskoj ne postoji sistemsko prikupljane podataka o potrošnji alkohola, duvana i droge među djecom i mladim. Postojanje ovakve jedinstvene baze bi stvorilo pretpostavku da sveobuhvatna analiza tih podataka doprinese kvalitetnijem identifikovanju potrebnih efikasnijih sistemskih mjera i aktivnosti za provođenje zabrane prodaje takvih proizvoda djeci i u konačnici razvoju zdravih stilova života.

Analiza podataka koji su iskazani u sprovedenim istraživanjima pokazuje trend da se u posljednjih desetak godina sve više povećava broj djece korisnika alkohola i duvana, da se starosna granica pomjera na sve mlađu djecu i da su i alkohol i duvan djeci lako dostupni. Dakle, slobodno se može zaključiti da je evidentno da sve dosadašnje mjere i aktivnosti nisu imale efekta.

Analiza pravnog okvira jasno pokazuje da su pitanja koja su predmet ovog istraživanja u znatnoj mjeri obuhvaćena i usklađena sa međunarodnim standardima i da su precizno određeni organi za praćenje i kontrolu primjene zakona i drugih propisa. Međutim, evidentno je da se samo pravnim okvirom i interventim mjerama ne mogu postići kvalitetni rezultati te da se naše cjelokupno društvo mora posvetiti efikasnijim preventivim mjerama. Stoga, potrebno je pojačati primarnu prevenciju kroz široku edukaciju cjelokupne javnosti i usmjerenim aktivnostima šire zajednice o štetnosti alkohola i duvana i afirmisanja zdravih stilova života. Prije svega, neophodno je ojačati pozitivnu ulogu i odgovornost roditelja i porodice kao prenosivi model

ponašanja na djecu. U isto vrijeme potrebno je da se preventivne aktivnosti organizuju na način da obuhvate djecu u već nižim razredima osnovne škole. Veoma je važno da ove aktivnosti moraju ići paralelno i prema djeci i prema njihovim roditeljima. Ovakav pristup zahtijeva aktivnu podršku svih segmenata našeg društva (vaspitno-obrazovne ustanove, centri/službe za socijalni rad, jedinice lokalne samouprave, zdravstvo, policija, sredstva javnog informisanja, itd). Neophodna je stalna saradnja svih segmenata društva i razmjena informacija, znanja i iskustva, stalna edukacija svih aktera i rano prepoznavanje problema. Neophodne su dinamičnije i stalne promotivne aktivnosti o zdravim stilovima života. Veoma je važno da nadležne institucije (republičke i jedinice lokalne samouprave) preduzmu aktivnosti za široku promociju sporta i da sport učine maksimalno dostupnim svoj djeci i mladima. U tom kontekstu, Ombudsman za djecu podsjeća i na svoju preporuku vezanu za donošenje novog Zakona o sportu.⁴³

Dalje, Ombudsman za djecu ponovo podsjeća na potrebu donošenja dugoročnog strateškog dokumenta za unaprijeđenje društvene brige o djeci. UN Konvencija o pravima djeteta i drugi međunarodni dokumenti zahtijevaju da međunarodni standardi budu obezbijedjeni pod jednakim uslovima za svako dijete bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Ovaj dokument treba da obuhvati i pitanja koja su predmet ovog izvještaja i mora da aktivno uključi sve subjekte zaštite djece: porodicu, vaspitno-obrazovne ustanove, resorna ministarstva i sve druge subjekte republičkog nivoa, jedinice lokalne samouprave, nevladine organizacije, medije, itd. Osnovni cilj ovog dokumenta je definisanje politika za postizanje najboljeg interesa djece u svim segmentima života. Dokument mora da identifikuje potrebna institucionalna rješenja i mjere sa dinamikom i nosiocima njihove realizacije. Vlada Republike Srpske je 2013. godine zadužila nadležna ministarstva za izradu i donošenje strateškog planskog dokumenta za unaprijeđenje položaja djece u Republici Srpskoj.⁴⁴

Rezultati svih istraživanja u ovoj oblasti potvrđuju da se trend nije promijenio, te da djeca i dalje veoma lako dolaze do duvana i alkohola. Stoga se, ne samo kao dio interventnih, već i kao dio preventivnih aktivnosti mora znatno pojačati nadzor nadležnih inspekcija kada je u pitanju dostupnost alkohola i duvana djeci od strane onih koji ove artikule stavljaju u promet. Takođe, u sklopu preventivnih aktivnosti, zakonodavac treba pooštriti sankcije za sve počinioce koji krše odredbe pozitivnih pravnih propisa o zabrani prodaje duvana i alkohola licima mlađim od 18 godina.

VII. PREPORUKE

U skladu sa ovlaštenjem iz člana 9. Zakona o Ombudsmanu Republike Srpske, a nakon sprovedenog predmetnog istraživanja, Ombudsman za djecu Republike Srpske upućuje:

---

⁴³ Ombudsman za djecu ukazuje na potrebu za donošenjem novog Zakona o sportu, jer svakodnevna praksa pokazuje prevaziđenost važećeg zakona. Novi zakon treba da posebno naglasi važnost sporta za psihofizički razvoj djeteta, a posebno sporta u školama. Potrebno je zakon obezbijedi lakši pristup djece ovom pravu i prilagodi odredbe novonastalim prilikama i potrebama kada su u pitanju razni sportski klubovi. Zakon mora i utvrditi jasne obaveze pojedinih subjekata u ostvarivanju prava djece po ovom osnovu. Ovaj Zakon je bio predviđen i programom rada Narodne skupštine u 2016. godini, ali još nije usvojen. – Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu za 2017. godinu.

⁴⁴ Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu za 2017. godinu, strana 17.

PREPORUKU

1. **Ministarstvu porodice, omladine i sporta Republike Srpske:**

- Pokretanje aktivne informativne i edukativne kampanje u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i kulture i Ministrastvom zdravlja i socijalne zaštite koja bi imala za rezultat, s jedne strane, povećanu stopu edukovanosti i informisanosti roditelja i djece o raširenosti problema i štetnosti uticaja alkohola i duvana po zdravlje djece, a s druge strane, jačanje roditeljskih kapaciteta i odgovornosti za pravilano odrastanje djece. Kampanja bi se odvijala kroz dijeljenje informativnih letaka i isticanje prigodnih postera na svim javnim mjestima, a od izuzetnog značaja bi bila uloga javnog i drugih RTV servisa i emitovanje radijskih i TV emisija u najslušanijim i najgledanijim terminima sa kompetentnim gostima, organizovanje vršnjačkih radionica u školama, edukacija korištenjem društvenih mreža koje su naročito popularne među mladima (instagram, facebook, youtube, ...).
- Da postupi po Preporuci Ombudsmana za djecu od 07. marta 2017. godine vezanu za donošenje novog Zakona o sportu i Pravilnika o organizovanju školskog sporta u Republici Srpskoj.⁴⁵

2. **Ministarstvu prosvjete i kulture**

- Da preduzme aktivnosti na uvođenju posebnog predmeta u NPP u osnovnim i srednjim školama o zdravstvenom obrazovanju i vaspitanju i zdravim stilovima života.

3. **Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske u saradnji sa JZU Institutom za javno zdravstvo:**

- Da u skladu sa svojim ovlaštenjima preduzmu sve potrebne aktivnosti na uspostavljanju sistemskog prikupljanja podataka o potrošnji alkohola, duvana i droge među djecom i mladim na godišnjem nivou.

4. **Inspektoratu Republike Srpske, Policiji Republike Srpske, inspekcijama i komunalnim policijama u sastavu opštinskih, odnosno, gradskih uprava:**

- Pojačan i stalan inspeksijski nadzor nad svim subjektima koji na bilo koji način stavljaju u promet alkohol i duvan, a u skladu sa pozitivnim pravim propisima navedenim u dijelu III. ovog Izvještaja.

5. **Vladi Republike Srpske:**

---

⁴⁵ Ombudsman za djecu je 07. marta 2017. godine uputio pod brojem: 312-2-UP-5/17. Ministarstvu porodice, omladine i sporta sljedeću preporuku:

“Preduzimanje potrebnih mjera i aktivnosti radi otklanjanja situacija koje dovode u pitanje ostvarivanje prava djeteta na slobodno vrijeme, koje se odnosi na sportske aktivnosti i posebno školski sport, na način da:

1. novim Zakonom o sportu prepozna važnost sporta u odrastanju djece, a posebno važnost školskog sporta i fizičkog vaspitanja djece predškolskog uzrasta;
2. novim Pravilnikom o školskom sportu prepozna ulogu i važnost školskog sporta i njegovu dostupnost za svu djecu, bez obzira na njihov uzrast i njihove sposobnosti, a zatim i siste takmičenja.”

- Da u okviru nadležnosti svojih ministarstava preduzme sve potrebne aktivnosti na pripremi izrade i usvajanja novih zakonskih rješenja kojima se pooštavaju sankcije za počinioce djela vezanih za upotrebu alkohola i duvana na štetu lica mlađih od 18 godina propisanih: Zakonom o trgovini, Zakonom o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina, Zakonom o ugostiteljstvu, Zakonom o javnom redu i miru, kao i Uredbom o zabrani prodaje i upotrebe alkoholnih pića na javnim mjestima licima mlađim od 18 godina (dio III. ovog Izvještaja).
6. U skladu sa svojim zakonskim ovlaštenjima, Ombudsman za djecu poziva sve subjekte kojima su upućene preporuke iz prethodnih tačaka da pismeno obavijeste Ombudsman za djecu o preduzetim mjerama najkasnije u roku od tri mjeseca od dana prijema preporuke.

Broj: 169-I/18

Datum: 12.12.2018. godine

Ombudsman za djecu

Dragica Radović

